

TEREKEME- KARAPAPAH TÜRKLERİ ATASÖZLERİ “MUŞ- BULANIK ÇEVRESİ”

Muhammet KEMALOĞLU*

Öz

Atasözleri ve deyimler, bir milletin en millî dil unsurlarıdır. Bütün Türk Dünyasında ortak nitelikler gösteren atasözleri, Türk sözlü kültürünün en değerli unsurlarından birisidir. Son yıllarda hız kazanan deyim çalışmaları, bu dilsel birimlere yönelik araştırmaların farklı bakış açılarıyla ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Atasözleri milli varlıklarımızdır. Tanrı ve peygamber sözleri gibi ruha işleyen bir etki taşırlar. İnandırıcı ve kutsaldırlar Bu çalışmada Türk dünyasının önemli boylarından birisi olan Terekeme- Karapapah Türklerindeki atasözleri ve deyimler ele alınmıştır. Terekeme adıyla anılan Karapapaklar, kökeni çok eskilere dayanan bir millet olmalarına rağmen haklarında detaylı şekilde pek fazla çalışma yapılmamıştır. Kimi araştırmacılar konularını ilgilendirdikleri ölçüde Karapapaklar hakkında yüzeysel bilgiler vermişlerdir. Karapapakların tarihsel süreç içerisinde benimsedikleri dini inanışları ve bu inanışların siyasi etkileri değerlendirilmeye çalışıldı. Sosyal yapılarına değinilerek genel karakter özellikleri üzerinde duruldu. Karapapakların kültür ve edebiyatı, uzun ve detaylı şekilde açıklanması gereken bir konudur. Onların halk inançları, yüzyıllardır aslı bozulmadan devam ettirdikleri gelenek ve görenekleri, eşine az rastlanır bir incelikte olan sözlü edebiyatları aslında her biri birer tez veya kitap konusu olabilecek konulardır. Bu çalışmada Karapapakların sözlü edebiyat ürünlerine, özellikle de atasözleri ve deyimlerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Terekeme, Muş, Bulanık ilçesi, Sözlü Kültür, Atasözleri, Kültür, Folklor.

PROVERBS OF TEREKEME- KARAPAPAQ TURKS “REGION OF MUŞ-BULANIK”

Abstract

Proverbs and idioms are the most national language elements of a nation. proverbs that shows common characteristics of all Turkic world are one of the most precious elements of the Turkish spoken culture. The ever-growing studies on idioms in the last few years stipulates the necessity of evaluating the researches regarding these works on language units from different perspectives. Proverbs are our national assets. They have the effect to touch one's soul just like the word of god and prophet. They are persuasive and sacred. This study addresses the proverbs and idioms of Terekeme and Karapapaq Turks who are one of the most important clans of the Turkish world. The Karapapaqs, also called Terekeme, is a very deep-rooted nation but still there has been no detailed work about them. Some researchers have given brief information about Karapapaqs as it was relevant with their own research. The faith adopted by Karapapaqs and the political effects of these religious tendencies within the process of history have been evaluated so far. Their general characteristics have been investigated in light of their social structure. The culture and literature of the Karapapaqs is a subject that needs detailed and prolonged explications. Their public beliefs, intact and centuries-long traditions, unique and sophisticated verbal literature are actually topics that can be subject to a thesis or a book. This study mentions the verbal literature works of Karapapaqs, in particular the proverbs and idioms.

Keywords: County of Bulanık, Turkish Culture, Terekeme, Mus, Oral Culture, Proverbs, Culture, Folklore.

GİRİŞ

Atasözleri, uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş; kültürel motiflerdir. Öğüt verici nitelikte olmaları yanında, ağızdan ağza geçen bilgiler olarak kabul edildiklerinden, yaşanmış veya yaşanmakta olan kültürün göstergesi olarak da bir değer

* TRT Genel Müdürlüğü, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi

taşımaktadır. Bu bakımdan atasözleri, sadece folklor araştırmalarında değil, bütün tarih araştırmalarında yararlanılabilen kaynaklar olma özelliği taşımaktadır. (Aksoy 1984:36). Atasözleri, anonim Türk halk edebiyatının en önemli ürünlerindedir ve Türk dünyasında atasözü terimini karşılayan çok çeşitli terimler vardır. Çuvaşlarda “cumak”, “samah”, “oranlama”, Altaylarda “ülger- comak”; Kazan’da “eski söz”; Kırım’da “kartlar sözü”, “hikmet”; Doğu Türkistan’dan Kırım’a uzanan sahada “makal”; Türkistan, İran ve Afganistan’da nakıl; Doğu Türkistan’da “tabma”, “ulular sözü”; Kerkükte “darb kelam”, “emsâl”, “cümle- i hikemiyye”, “deme”, “demece”, “deyişet”, “eskiler sözü”; Anadolu’da bazı yörelerde “deyişet” ve “ozanlama” denildiği de görülmektedir (Sakaoğlu- Alptekin 2005:159).

Geçmişte “sav” terimiyle karşılık bulan atasözleriyle ilgili Şükrü Elçin “XI. asırda Karahanlılar devrinde Doğu Türk ilinde, ‘söz, haber, mesaj, nutuk, şöhret, sey’ manalarına gelen ve ‘sa- ’ fiilinden türemiş, ‘sab- sav’ kelimesi XIV. Asırda İslâm tesirinde Kıpçak sahasında görülüyor” der (Elçin 1986: 623).

Türk halkının yaşam biçimini, dünyayı algılayış biçimini, düşünüş tarzını göstermesi bakımından önemlidir. Atasözleri bir yargı bildirir ve atalarımızın geçmişteki tecrübelerini bize taşır. Hemen hepsinde bir öğüt söz konusudur. Genellikle mecaz anlam taşımaktadır. Az da olsa gerçek anlamlı atasözleri de vardır. Atasözleri ve deyimler, bir milletin en millî dil unsurlarıdır. Aynı anlama gelecek birçok atasözü ve deyim farklı milletlerin dilinde de mevcut olması, bu sözlerin millîliği yanında evrensel boyutunu da göstermektedir. Ancak atasözleri ve deyimlerin bir şekle ve ölçüye sokulması ve kalıplaşmış hale gelmesi için sosyal hayat içerisinde geçen belli bir sürece ihtiyaç duyacağından onların millî bir hassasiyetin ürünü olarak görülmesi gerekir.

Atasözleri ve deyimler, bir milletin atalarından çocuklarına kalan en eski fakat her an yeni ve değerli bir mirastır. Bu miras, toplumun her ferdinin büyük ilgisiyle karşılaşınca birleştirici bir rol de üstlenmiştir. Yani atasözleri ve deyimler, ortak bir vicdanî görev de görmektedirler. Her fert bu önemli dil varlığında kendinden bir parça bulmaktadır. Bu yüzden atasözleri ve deyimler, her dönemde çok sevilmiş ve kullanılmıştır. Türk atasözleri ve deyimleri, ilk söyleyenlerinin özelliklerini zaman içinde eritip tamamıyla ortak bir söyleyiş özelliği kazanmışlardır. “Bütün atasözleri bir ‘bütün’ halinde kolektif Türk tefekkürünün unsurlarını ve Türk hikmetinin canlı vesikalarını teşkil ederler” (Ülken 1999:60; Aksan 1998:36; Selvi 2005:82- 85).

Terekeme-Karapapah Türkleri

Karapapaklar veya Terekemeler günümüzde Gürcistan, Azerbaycan, İran ve Türkiye başta olmak üzere Orta Asya ve Kafkaslardaki birçok bölge ve ülkede yaşamaktadır. Papak, kuzu derisinden yapılmış başlığa denir. “Kara papak” giymelerinden dolayı bu adla anıldıklarını ifade edilir. Karapapaklar’a, Terekeme de denilmektedir. Terekeme kelimesi yapı olarak, Türkmen sözünün Arapça çoğul şekli olan, Terâkime’nin halk ağzıyla söyleniş biçimi olduğunu söyleyen de vardır (Güler- Akgül- Şimşek, 2001: 505; Kalafat 1998: 11, 12;

Kalafat 2002: 84- 99; Kemaloğlu 2011: 80- 97; Kemaloğlu 2012a: 61- 97; Kemaloğlu 2012b: 55- 81; Kemaloğlu, 2013a:54-86; Kemaloğlu, 2013b:43-79)¹.

Çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk boylarının atasözlerinde de önemli benzerlikler olduğu görülmektedir. Birçok atasözü, bir iki ses değişmesiyle, bazen bir iki kelime değişmesiyle öteki Türk lehçelerinde ve ağızlarında da görülmektedir. Bahis konusu olan atasözlerine bu Terekeme- Karapapak Türklerinin ağızlarında da kolaylıkla rastlanılır.

Terekemeler güç koşulların biçimlendirdiği doğayla iç içedir. Ortak ürünlerin çoğunda olduğu gibi atasözlerinde de doğayla ilgili deneyimlere, izlenimlere, benzetmelere yer verilir. Yalnız bir cümleyle dünya görüşü özetlenir. Dünyada bütün milletlerin atalarından kalmış, yol ve yöntem gösteren, öğüt verici sözlere atasözü denir. Her atasözü, toplumsal yaşantı içindeki bireyin uyması beklenen genel kural niteliğindedir. Bu nedenle atasözleri içerisinden çıktığı milletin ve topluluğun düşüncelerini, inançlarını, hayat karşısındaki tavırlarını ifade eden özlü sözlerdir. Türkler tarihi süreç içerisinde oldukça geniş bir sahada parça halinde yaşasalar da bu parçaların benimsedikleri atasözlerinin aynı yahut büyük ölçüde birbirine benzemesi onların düşünce yapılarının mekâna göre değişmediğini göstermektedir².

Atasözlerinden Örnekler

A geden³ it, gel götümü yırt.

Aç köpek fırın yıkar.

Adam adıyanan⁴ tanınır.

Adam altından söz- ğazan⁵ altından köz.

Adamı başdan- ağacı yaşdan.

Adamın adı çıhana⁶ kadar canı çıhsın.

Adamın dinleyen üreyi⁷ gerek bir olsun.

Adını çek, gulağını vur.

Ağ gün ağardar⁸ - ğara gün garaldar⁹.

¹Terekeme-Karapapak Türkleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için, Kemaloğlu, Muhammet, (2012a). Terekeme-Karapapak Türkleri Ağzına Ait Sözcüklerden Örnekler-Muş-Bulanık Çevresi, Türkiyat Mecmuası, Cilt 22, Sayı: 1, s.61-97, Kemaloğlu, Muhammet, (2013b).Terekeme-Karapapak Türklerinin Görenek Gelenekleri (Muş-Bulanık Çevresinden Örnekler), Ulakbilge Dergisi, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, DOI:10.7816/ulakbilge-01-01-04, Cilt:1, Sayı:1 Bahar, s.43-79; Kemaloğlu, Muhammet, (2013a). Terekeme (Karapapak) Türkleri ve Bayatıları/Mahnıları: Muş-Bulanık Çevresi, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Journal of History Culture and Art Research, DOI: 10.7596/taksad.v2i1.115,Vol. 2, No. 1, March, s.54-86 ve Kemaloğlu, Muhammet, (2012b). Terekeme-Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 1/3, s. 55-81, Türkiye adlı çalışmalara bakınız.

² "Q", harfi Terekeme ağzında "G" ve "K" harfleriyle karşlanır. Eser içerisinde bu hususa dikkat edilmesi gerekmektedir. "X" harfi, "H" harfiyle karşlanır; ancak, kalın "H" yani gırtlak "H" si gibi söylenir. Karapapaklar "Karapapaklar/Terekemeler" şeklinde de ele alınır. ğ ve h şeklinde gösterilmiştir.

³ Giden

⁴ Adı ile

⁵ Kazan

⁶ Çıkana

⁷ Kalp

⁸ Aydınlatır

⁹ Karartır

Ağacı ğurt öz içinden yiyer.
Ağaç bar¹⁰ verende başını yere eğer.
Ağaç eyildi gırıldı¹¹, yiğit eyildi öldü.
Ağaçtan maşa, ermeniden (kürdden) paşa olmaz.
Ağalık vermekle, yiğitlik vurmakla olur.
Ağır otur batman olur.
Ağız yemese üz utanmaz.
Ağlamayan uşağa papa¹² vermezler.
Ağlayana meme var.
Ağrıyıyan başa soğan goyma.
Ahl torpağ¹³ değil, herkez başına savura .
Ahl yaşda deyil, başdadı.
Ahlılı düşmenden gorhıma, deli dostdan gorhı.
Ahlılı düşünene kadar, delinin oğlu olur.
Ahlılı fikir eleyince¹⁴, deli vurdu çayı keçdi.
Ahlılıya¹⁵ kırh¹⁶ gün deli desen deli olur.
Ahlısız başın cezasını ayağlar çeker.
Ahlın varsa parayı ne yapacaksın?
Ahlın yoksa yine parayı ne yapacaksın?
Aj¹⁷ toyuğ yuğusunda darı görer.
Âlim olmağ asandı¹⁸, adam olmağ çetin¹⁹,
Allah asılsıza²⁰ düşürtmesin.
Allah dağına bakar kar verir, bağına bakar bar verir.
Allah kardaşı bir yaradır rızkını ayrı.
Allahdan buyruğ, ağzıma guyruğ.
Altmışında zurnaçılığ öğrenen gorunda²¹ çalar.
Amanata hiyanet olmaz.
Ana gısmi bedduva edende memeleri duva edermiş, Baba kısmı bedduva edende buyığları amin diyermiş.
Ana ğızına taht vermiş; baba ğızına baht vermiş.
Ana ğızına taht kurar, ğız bahtı kocadan arar (Aksoy 1984:133)
Ana ğızına taht kurmuş, baht kuramamış²²(Aksoy 1984:133).

¹⁰ Meyve

¹¹ Kırıldı

¹² Ekmek

¹³ Torpağ, toprak

¹⁴ Düşününceye kadar

¹⁵ Akıllı

¹⁶ Kırk

¹⁷ Aç

¹⁸ Kolay

¹⁹ Zor

²⁰ Soysuz

²¹ Mezar

²² Ana baba kızlarını sultanlar gibi yaşatabilirler. Ama onun evlendikten sonra mutlu olmasını sağlamak ellerinde değildir

Ana, bala yolunda canını oda²³ yañar.
Anam öğüt verene gadar, itimiz kırık çevin tutdu.
Anası kıyar da gözünü de oyar.
Anasına bah tanasını al.
Andıra galasan²⁴ evelik²⁵, sarımsahsız da yiyilmersen.
Anlayanla daş daşı, anlamazla yeme aş.
Ara sözü ev yıhar.
Arasan- bulursun.
Araya giren- belaya girer.
Arığın²⁶ ne işi görüğe²⁷- Vurub gıçını sındıralar²⁸.
Arkadan vuran namerddir.
Artık tamağ²⁹ baş yarar.
Arvat var arpadan aş eyler, arvat var kişini külbaş³⁰ eyler.
Asıl azmaz, bal kokmaz.
Asılsızdan kerem gelmez.
Aslan ağzından şikâr³¹ alınmaz.
Aslanın erkeği dişisi olmaz.
Aslında olan tırnağında götürür³².
Aslından dönen bedasıldır³³.
Aşağı tufürürsen- sakal, yoğarı³⁴ tufürürsen- bıyık.
Aşma aşma, çıldı ocağ basma.
At bazarında eşşeg satılmaz.
At olmayan yerde eşek de atdır.
At öler meydan galar-igid öler, ad galar.
At ölür tayı kalır, namerdin neyi kalır.
Ata evladına taht yarada biler, baht³⁵ yarada bilmez
Ata malına göz tiken oğul aj galar.
Atan soğan, anan sarımsağ, sen hardan³⁶ oldun bele gülmeşeker³⁷.
Atda garın, yigitde burun.
Atdan yihılan ölmez, eşşegden yihılan öler.
Atdı, muratdı, ağrısını aldığım arvatdı.

²³ Ateş

²⁴ Yok olası

²⁵ *Evelik* otu olarak da bilinen labada otu, çok yıllık bir bitkidir.

²⁶ Zayıf

²⁷ Koru

²⁸ Bacıgını kırarlar

²⁹ İstek

³⁰ Yoksul eder.

³¹ Av

³² Aileden alınan terbiye insanın tüm hayatına yön verir. Aslı iyi terbiyeli olan kız kötü yere gelin bile gitse öz evinde gördüğünü oraya tırnağında da olsa götürür, ordaki dedikoduya uymaz.

³³ Soysuzdur

³⁴ Yukarı

³⁵ Gelecek, kader

³⁶ Nerden

³⁷ Tatlı, şirin

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 63 Eylül – Ekim 2017

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694-528X Calal-Abad Uluslararası Üniversitesi,
Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü
Calal-Abad – KIRGIZİSTAN
<http://www.akademikbakis.org>

Atılan oh geri dönmez.
Atın gıyruğuna bakıb gıymet vereller.
Atın izi itin izine karışmaz.
Atın ölümü teki arpadan olsun.
Atına bağan ardına bağmaz.
Avazın ey avazdı, oğuduğun Ğuran olsa
Avır haya³⁸ bolluktan, yüz göz yokluktan olar³⁹.
Avlu çürür, bor çürümez.
Avrat erini rezil de eder vezir de.
Ay keçeli gız sana layık değildi mi saçlı gız sana yenge gelir.
Ay variken, yıldızlara ne minnet.
Ayağla geden gelür, başla geden gelmez.
Ayda yilde bir namaz onu da şeytan goymaz.
Ayıb söyleyenin ayıbını söylerler.
Ayın on beş günü Ğaranluğ olsa da, on beş günü aydınlıktır.
Ayının yüz oyunu bir armudun başıdır.
Azacığ aşım- ağrımaz başım.
Azdan az demişler, çoğdan çoğ.
Baba baba olsa, oğul da oğul olur.
Baba olmağ gölaydır, babalığ etmeğ çetindir.
Baba olmamış baba gedrini⁴⁰ bilemezsin.
Babamın evi uzağ olsa, öğünmeye ne var?
Babanın töktüğünü bala yığar ki, baba olanda eli boş galmasın.
Bağa bağarsan bağ olar, bağmazsan dağ.
Baharda bir gün itiren yazda bir ay payızda bir il itirer.
Bağmaynan öğrense, it de Ğasap olurdu.
Bağış var tümen tümen- hesap var Ğepik Ğepik⁴¹.
Bal tutan barmağ yalar.
Balalı Ğuşa den⁴² çatmaz.
Balığ baştan koğar.
Başım girmeyen yere, bedenini soğma.
Bedesili⁴³ başa çekersen, sürüşer ayağ düşer, bir budağa çılıb min budağ silkeleyir.
Bıyığın gıybetini⁴⁴ sağgala Ğırma
Bilerdin götünün huyunu, niye içtin turşunun suyunu.
Bin gör, bir al.
Bin Ğula yalvarmağdan bir kere peygambere selavat getir.
Bir ağacın altında bin can koyun yatar.

³⁸ Utanma

³⁹ İlk bakışta fakirleri kaba ve kavgacı diye yargılamamak gerekir. Fakirliktir insanı en sevdiğiyle kavga ettiren. Zenginlerinse kibarlığına cömertliğine aldanmamalı.

⁴⁰ Kıymetini

⁴¹ Kuruş

⁴² Yem

⁴³ Soysuz

⁴⁴ Dedikodu

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 63 Eylül – Ekim 2017

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X Calal-Abad Uluslararası Üniversitesi,

Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü

Calal-Abad – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Bir avuç altının oluna gadar, bir avuç toprağın olsun.
Bir baltaya sap ol.
Bir bilenden gorh, bir de bilmezden.
Bir elin nesi var iki elin sesi var.
Bir hatır, iki hatır, üçte vur yatır⁴⁵.
Bir it bir deriyi sürütür.
Bir malın başında sahibi gerek. Oğlu da değil babası gerek.
Bir mum ol, öz⁴⁶ derdine yan.
Bondruğu çeken bilir.
Boş gazan ses verir.
Böyük başın böyük derdi olur.
Böyük lohma çeyne, böyük söyleme.
Böyük sözü dinnemiyen, böyüre böyüre⁴⁷ galar.
Böyüksüz evde bereket olmaz.
Bu ilki serçe, bildirğine çihçih örgedir.
Buğarının⁴⁸ eğriliğine bakma, dumanın düz çıkmasına bak.
Buz suyun gış yuğusudur.
Can dese çor anlıyor.
Can yanmasa gözden yaş çılmaz.
Canı yanmış eşek, attan çok koşar.
Cefa çekmesen sefa görmezsen.
Cömert diyer malından ederler, koçak⁴⁹ diyer canından ederler.
Cücenı payızda⁵⁰ sayarlar.
Çağrılan yere erinme, çağrılmayan yere görünme.
Çamura taş atma, yüzüne sıçrar.
Çekişmeyince berkimiyor.
Çıhan ğan damarda ğalmaz.
Çiğnenen sağgız⁵¹ tez çürüyer⁵².
Çiğ yumurta soyulmaz.
Çobanın gönlü olsa tekeden peynir tutar.
Çoh söyliyen çok yanılır.
Çoh yemek adamı az yemekden goyar.
Çohi istiyen azdan da olur.
Çok eğilme basarlar, çok ucalma asarlar.
Dağ dağa govuşmaz, adam adama govuşar.
Dama dama göl olar dada dada heç.
Datsız aşı duz neylesin, ahılsız başa söz neylesin.

⁴⁵ Bazı insanları ne kadar sevsek de bazen bizim iyi niyetimizi kötüye kullanmak isteyebilirler. Yapılan iyilikler artık iyilik olmaktan çıktıysa bu insanlara karşı dikkatli olmak gerekir.

⁴⁶ Öz: Kendin.

⁴⁷ Bağıra bağıra

⁴⁸ Bacanın, Puğarı

⁴⁹ Başarılı

⁵⁰ Güzde, sonbaharda

⁵¹ Sakız

⁵² Bozulur

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 63 Eylül – Ekim 2017

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X Calal-Abad Uluslararası Üniversitesi,

Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü

Calal-Abad – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Davetsiz gelen mindersiz oturur.
Deli deliyi görünce değneğini sahlar.
Deli kuyuya bir taş atdı, kırk ahıllı inandı.
Delinin elinebeli ver, dalınnan da yeli ver
Deliye uyan deli olur.
Demür nemden, insan gemden çürür.
Derdi çeken bilir.
Derdini vaktinde ağla.
Dereden geçerken at değiştirilmez.
Deryaya daş atmağla su bulanmaz.
Derziye⁵³ köç dediler, iynesini sancdı⁵⁴ yağasına.
Deseler ki, göyde toy var, ğarılar merdivan ararlar.
Desinler ki haçonun haçoneri var.
Deve oynayanda ğar yağar.
Dıngır elek dıngır saç, elim ğamur ğarnım aç
Dırdırcı kadın adamın ömrünü yer.
Dilin kemiği yoğdur.
Doğru eğilir yıkılmaz, yalanın başı dağ olsa dibi kıldır, ne zaman yıkılacağı belli olmaz.
Dost başa bahar, düşmen ayağa.
Dünya yalan dünyadır.
Eğer varında, herkes yanında
Ehtiyat yiğidin yaraşığdır.
Ekende yoğ, biçende yoğ, yeyende ortağ ğardaş.
Ekmek açan ğapıyı kılınc açmaz.
El ağzıynan kuş tutulmaz.
El atına binen tez ener.
El eli yığar, el de dönüb yüzü.
El elinden gül derme, öz elinnen diken yon.
El tutanın eli kesilmez
Elden gelenle öğün olmaz, o da vaktinde bulunmaz⁵⁵.
Kork avrılın⁵⁶ beşinden, öküz ayırır eşinden⁵⁷.
Ele de yeter Ellez'e de.
Ele gelir gelir afdafa leğen, bize gelir sarımsak döyen.
Ele gelir ibrıh, leğen bize gelir pohunu yiyen.
Ele uyan evsiz galar.
Emir paşanın, çubuk⁵⁸ meşenin.

⁵³ Terzi

⁵⁴ Sapladı

⁵⁵ 'Taşıma suyla değirmen dönmez' atasözünün bir benzeridir. İnsan zor durumda bile olsa yabancından medet ummamalı. Çünkü yabancından gelen zaten her ihtiyaç duyulduğunda bulunmuyor, bulunsa da ondan öğün olmaz ki fakir düşenin karnı doysun.

⁵⁶ Nisan

⁵⁷ Kars'ın kışları uzun ve soğuk geçer, ancak nisanda kendini birden gösteren güneş bazı köylüleri zor duruma düşürür. Özellikle nisanın ikinci haftasında ekine başlanır, aksi takdirde çift sürülen öküzlerden biri ölürse ya da hastalanırsa bütün yaz hiçbir şey yapılamaz.

⁵⁸ Çubuk

Eri olanda ağlıyar, olmuyanda kırış oynastıda.
Eri öleceğine avradı ölsün.
Ersiz arvat yularsız ata benzer.
Eski pambuğ bez olmaz eski düşman dost olmaz.
Eşeğe binmek bir ayıp, inmek iki ayıp.
Eşek gazanar at yiyer
Et yeyen guş dimdiyinnen belli olar.
Etmek elden, su gölden.
Ev alma, alanda gomsu al.
Ev tanasından⁵⁹ öküz olmaz.
Ev üstüne ev olmaz.
Ev yıhanın evi olmaz.
Evladın var mı derdin var (Aksoy 1984:234)
Eylik et ki, eylik göresin.
Fehleçiliknen karın doymaz.
Ġambersiz düğün olmaz.
Ġarga nedir gazağı ne ola, pire nedir büzüğü⁶⁰ ne ola.
Ġarın⁶¹ gardaştan yakındır.
Ġartal yuvasında gartal uçar.
Ġeçinin öleceğı gelende, çobanın değneğine sürtünür.
Gelen gedeni aratır.
Gelende "paşam", gedende "ağam".
Gelin ata binmiş ya nasip, kim bilir kime münasip (Türk Atasözleri 1971:190)
Gelini ata bindirmişler "ya nasip" demiş⁶² (Türk Atasözleri 1971:241).
Gelini dini yok kaynananın imanı (Türk Atasözleri 1971:190)
Gelinin eyisi olmaz, gızın da kötisi.
Getirdiğı su, sıçdığı poğı temizdemer⁶³.
Getti bostanın gırası, galdı üzümün garası.
Gezen ayağa daş deyer
Gezmeyen ayağa taş değmez.
Göynü balığ isteyen soğuk suda ısdanır
Ġurddan Ġorhan Ġoyun sahlamaz.
Ġurt dedik Ġulağı çıhtı.
Ġurt getti yazıya meydan Ġaldı tazıya
Ġurt tükünü değıştirir, hesiyetini⁶⁴ değıştirmez.
Ġüleğen gızın ağlıyan gelinniğı olar
Ġülme Ġomşuna- gelir başına.
Hayinen⁶⁵ gelen, vayinen geder.

⁵⁹ Dana

⁶⁰ Popo

⁶¹ Ġarın, Ġarın, mide.

⁶² 1. Nikah kıyılmış, gelin kocasının evine gitmek üzere ata binmiş de olsa evlenmenin gerçekleşmemesi ihtimali vardır. 2. Kesin sonuç alınmadan, hiçbir işe oldu bitti gözü ile bakılmamalıdır. Umulmadık engeller işi bozabilir

⁶³ Temizlemiyor

⁶⁴ Haysiyetini

⁶⁵ Elden gelen çabuk gider

Her kaşınan uyuz değildir.
Her tarahda bezi var⁶⁶.
Herkes kendi evinin kiblesini bilir.
Herkes sağgız⁶⁷ çiğner, ama kürd kızı tadını çıkarır
Herkes yanışan köpek, kapı beklemez.
Herkesin yorulduğu yere han yapmazlar.
Hesabını bilmeyen kasabın elinde kalır masat⁶⁸.
Hiç kimse yoğurdum ekşidir demez.
Hiç kimse taş deliğinden gelmemiş.
İçimde durup kulunç olacağına, çıksın gülünç olsun.
İleri dursalar başına, geri dursalar dalına vururlar.
İnsaf dinin yarısıdır
İt hürer, karvan keçer.
İt itin postunu yırtmaz.
İt itle tutaşanda, yolcunun yolu açılır.
İt korktuğu tarafa ürür.
İtin duası olsa, gökten sümük yağar.
İtin haysiyeti çarık aparmak olar.
İtinen çuyala⁶⁹ girilmez.
Kalkan⁷⁰ öküz yatan öküzün başına pisler.
Kambersiz düğün olmaz.
Kargayı şahine misal edersen, karga gider kızıl güle konar kendini bülbül ilan eder.
Karnımdan çıkıf gad⁷¹a, nereye gidem imdada dada.
Kasıb⁷² itinin adını gümüş goyar.
Kaynana dırılıtsı (Türk Atasözleri 1971:258)
Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse, gelinin başı yarılır (Aksoy 1984:288)⁷³.
Keçel yağı bulsa öz başına yakar.
Kel başa şimşir tarah.
Kendi düşen ağlamaz.
Kendine umaç uvalamıyor, ele kesme kesecek
Kepçene ne doğrarsan kaşığına o gelir.
Kız bibiye⁷⁴, oğlan dayıya benzer.
Kızım sana söylüyorum gelinim sen dinle⁷⁵ (Aksoy 1984:786)⁷⁶.

⁶⁶ Her işte olmak

⁶⁷ Sakız

⁶⁸ Bıçak bilemeye yarayan çelikten, çubuk biçiminde araç. Hesabını bilmeyen kasap elinde avucunda olanı satarsa elinde yalnızca

bıçak bileyi kalır.

⁶⁹ Çuvala.

⁷⁰ Ayağa kalkan

⁷¹ Bela

⁷² Fakir

⁷³ Kaynana ne kadar yumuşak huylu, ne kadar iyi davranışlı olursa olsun her hali gelinini rahatsız eder

⁷⁴ Amca eşi, yenge

⁷⁵ İşit, anla

⁷⁶ Düşüncelerimi çok yakınım olan birisine söylüyorum. Ama maksadım bunları onun bilmesi değil, doğrudan doğruya kendisine söylemeyi uygun bulmadığım kimsenin bilmesidir. Çünkü sözlerimi ikisi birden dinlemektedir

Koca sürüyü kaybetmiş, iki dırıklı⁷⁷ dananın peşine düşüf⁷⁸.
Kor Allah'a nice baksa, Allah kora öyle bakar.
Kor⁷⁹ kora lağ ellemese⁸⁰, korun bağı çatdıyar
Koyuna giden kuzuya gitmez mi?⁸¹
Koyunlar kesip kollar mı asacak?
Koyunu olmayanın bıçağı keskin olur, önü de keser arkası da.
Köti söz sahabınıdır.
Külü küllükten kaldır.
kürdden evliya koyma havlıya.
Lotuynan gezen Lotu⁸² olar.
Mart'ın yağışına, hakimın gülüşüne inanma.
Men umarım bacımdan, bacım ölür acımdan.
Milletin gözündeki çöpü görür öz dalındaki kereni⁸³ görmez⁸⁴.
Min bilsen, bir bilene sor.
Mum dibine ışık vermez.
Ne asi ol asıl, ne de süküt ol basıl.
Ne evinden kıs hırsız olsun, ne eşikten kıs yosma olsun.
Ne gelin olduk gelinlere karıştık, ne kız olduk kızlara karıştık.
Ne tökersen⁸⁵ aşına o da çıkar karşına.
Ocaktan kül eksik olmaz.
Oğluna kız arayacağına, demir çarık geyinip demir asa alıp kızına er arayacaksın.
Ot kökü üsde biter.
Oynaşa⁸⁶ umutdu olan, ersiz galar⁸⁷.
Ölmüş eşşek gurttan korkmaz.
Örtülü bazar⁸⁸ - Dostluğu pozar.
Özü öğeni koy kaç, el öveni al kaç⁸⁹.
Özüne erişte kesebilir, özgesine umac avır.
Özüne umaç avamıyor, ellere erişte kesir.
P. ğ yiğen ğarga⁹⁰ ğagasından belli.
Paşanın işi de poşaya düşermiş.
Pehlivan güleşte⁹¹ belli olar.

⁷⁷ Sümüklü

⁷⁸ Düşmüş

⁷⁹ Görme engelli, alay etmezse

⁸⁰ Dalga geçmek

⁸¹ Zor ve büyük işleri yapmayı kafaya koyan insan onu yaparken küçük işleri de yapar.

⁸² Kabadayı

⁸³ Köy evlerinin iskeletini oluşturan en büyük ağaç gövdesi

⁸⁴ Kendi sorunları dururken kendisinden çok daha iyi durmdakilerin her kusurunu ortaya çıkarmaya çalışanlar için söylenen bir sözdür.

⁸⁵ Doğrarsan

⁸⁶ Metres

⁸⁷ Kalır

⁸⁸ Pazarlık

⁸⁹ Yine kız almayla ilgili bir atasözüdür. Genç kızı eğer yabancılar övüyorsa doğrudur, kendi ailesi övüyorsa uzak durmak gerekir.

⁹⁰ Karga

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 63 Eylül – Ekim 2017

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694-528X Calal-Abad Uluslararası Üniversitesi,
Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü
Calal-Abad – KIRGIZİSTAN
<http://www.akademikbakis.org>

Pendiri⁹² sağlayan deridi, arvadı saklayan eridi.
Pişiyeye⁹³ dediler: atan yaşıdı, anan? Dedi: ne o, ne de o.
Poşaya⁹⁴ bir verirsin iki ister, yatmaya da yer işter.
Sanat altın bilerziktir.
Sen ağa, men ağa- inekleri kim sağa?
Senden hareket- menden⁹⁵ bereket.
Sevildiğin yere çok gitme, kalhar⁹⁶ muhabbetin etibar⁹⁷ olmaz.
Sıçmadığı bulak⁹⁸ başı yok.
Söz dediğin bir söküntü, çektikçe sökülür.
Su küçüğün sufra⁹⁹ büyüğün¹⁰⁰.
Suyun ahanından¹⁰¹ insanın yere bahanından korh.
Sürüden ayrılanı kurt yiyer
Sütlü koyunu sürüden ayırmazlar.
Şeği¹⁰² şeğ eden mürididir¹⁰³.
Tağda¹⁰⁴ guruttan¹⁰⁵ bağda tuttan olma.
Taş ol, baş yar.
Taş yerinde ağırdır.
Teleşmiş¹⁰⁶ köpek süpürülmüş yere pisler.
Terziye köç¹⁰⁷ dediler, iğnesini sancdı yakasına.
Tike¹⁰⁸ ile dost olanlar, iller¹⁰⁹ ile küsülü olar.
Toprakta izi olanın sofrada üzü¹¹⁰ olar.
Toyuğ¹¹¹ su içer Allah'a bakar
Tülkü¹¹² tülküye buyurur tülküde guyruğuna.
Ucuz etin şorvası¹¹³ olmaz.
Uşaksız¹¹⁴ evde seadet olmaz.

91 Güreş

92 Peynir

93 Kedi

94 Ermeni çingenesine verilen ad.

95 Benden

96 Kalkar

97 İtibar

98 Çeşme

99 Sofra

100 Büyüğün

101 Akanından

102 Şeyh

103 Şeğ, Şeyh

104 Meyve-sebze dalı

105 Bir çeşit sertleştirilmiş çökelek peyniridir.

106 Acele eden

107 Göç

108 Et lokması veya parçası

109 Yıllarca

110 Yüzü

111 Tavuk

112 Tilki

113 Çorbası

Utan utanmazdan, gorh¹¹⁵ gorhmazdan.
Vahtsız¹¹⁶ gonağ öz kisesinden¹¹⁷ yeyer.
Vahtsız öten horuzun başını keserler.
Yahşı dost pis¹¹⁸ günde belli olar.
Yahşılığa yahşılığ¹¹⁹ her kişinin işidi- Yamanlığa yahşılığ er kişinin işidi.
Yahşi¹²⁰ oğul neyleyir ata malını- yaman oğul neyleyir ata malını.
Yapı taşı yerde kalmaz.
Yatan aslandan, gezen tilki iyidir.
Yaz da çeken zehmeti gışta çeker lezzeti.
Yaz gününün yağışı, ermeni arvadın doğuşu.
Ye kavurmayı iç suyu dondurursa dondursun, ye balı içme suyu yandırırrsa yandırır¹²¹.
Yel kayadan ne kopartar?
Hırmana giren porsuk, dirgene¹²² dayanır.
Yemek adamı iki elemez, yeke eleyer¹²³.
Yerin gulağı olar.
Yerli kaç yersiz geldi¹²⁴.
Yetim oğurluğa¹²⁵ çıkanda, ay akşamdan doğar.
Yetime öğüt veren çok olur, ekmek veren az olur.
Yetimi dögejeğine¹²⁶ üstünü cır¹²⁷.
Yumurtana göre gıgilla¹²⁸.
Yüz bilsen de bir bilene sor.
Yüz verdim Ali'ya geldi s..tı halıya (KK.:Bedrettin Kemaloğlu, Hatice (Münevver) Kemaloğlu, Ümmiye Doğan¹²⁹)

Manzum Şekilde Olan Atasözleri:

Aji¹³⁰ işletme

¹¹⁴ Çocuksuz

¹¹⁵ Kork

¹¹⁶ Zamansız

¹¹⁷ Cebinden

¹¹⁸ Kötü

¹¹⁹ İyilik

¹²⁰ İyi

¹²¹ Keyif için yapılan işlerde yemek yerken, gezerken ötesini düşünmemek gerekir. En çok nasıl zevk verirse ona göre yapmak gerekir.

¹²² Ot atmaya toplamaya yarayan 3 veya 4 dişli alet

¹²³ Büyütür

¹²⁴ Bir ailenin içine sonradan gelip âdeti bozanların sonradan nasıl her şeyi sahiplendiğini anlatır. Böyle insanların nasıl yerliyi yerinden kaçırdığını anlatır.

¹²⁵ Hırsızlığa

¹²⁶ deöveceğine

¹²⁷ Yırt

¹²⁸ Gıdakla

¹²⁹ Çalışmadaki Atasözü ve Deyim örnekleri kaynak kişilerden derlenmiştir.

¹³⁰ Aç

Tohu¹³¹ tepretme

Anasına baħ gızını al,
Gırağına¹³² baħ bezini al (Aksoy 1984:134)

Etmek elden

Su gölden

Daş¹³³ daşı¹³⁴,
Hıbar daşı¹³⁵, daş daşı,
Çirkinnen piloy yeme,
Gözelilen daş daşı.

Saħla samanı

Gelir zamanı

Dizimde oturur

Sağgalımı¹³⁶ yolur

Eski düşman dost olmaz.

Eski dost düşmen olmaz.

Su gölden.

Etmek elden.

Komşuda bişer.

Bize de düşer.

Adam varki adamların nakşıdır,
Adam varki hayvan onnan yağşıdır,

¹³¹ Tok

¹³² Kenarına, kıyısına, tarağına

¹³³ Taş

¹³⁴ Taşımak fiili

¹³⁵ Taş türü

¹³⁶ Sakalımı

Adam var ağzınnan yağ bal damlıyor,
Adam var konuşurmasan yağşıdır.

Nerde birlik.

Onda dirlik.

Mart geldi- derd geldi,

Mart çıktı¹³⁷ - derd çıktı (KK.:Bedrettin Kemaloğlu, Hatice (Münevver) Kemaloğlu, Ümmiye Doğan).

SONUÇ

İnsani ilişkilerde, dil ve kültür değerlerinin bulunduğu en önemli kavşak, sözlü kültür unsurlarıdır. Bu kıymetler, kaynağını geleneklerden, halkın kültüründen alır. Ait olduğu toplumun duygu, düşünce, inanç ve kültür yapısını yansıtır. Türk atasözleri ve deyimleri Türk toplumunun, Türk kültürünün bir ürünüdür. Türk atasözleri ve deyimleri aynı zamanda Türk ailesine ve Türk toplumuna şekil veren unsurlardır. Uzun deneyim ve gözlem ürünü olan, topluma bir öğüt vererek doğru yolu göstermeye çalışan kısa ve özlü olan bu ATALAR mirası, her Türk boyu/ailesinde kendine ait şekli ile ifade bulmuştur. Bu çalışmamızda sunduğumuz sözlerin, bir Türk boyu olan Terekemeler- Karapapahlar'ın sosyo-kültürel yapısı hakkında başka çalışmalara yol göstermesi umulmaktadır.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, AKM Yay., Ankara, 1998.

AKSOY ÖA. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 Atasözleri Sözlüğü*, Ankara, TTK Basımevi, 1984.

ELÇİN, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, 1986.

GÜLER, A.- AKGÜL, S. ve ŞİMŞEK, A. *Türklük Bilgisi*. Ankara, 2001.

KALAFAT, Y. Azerbaycan Notları, *HBVAD.*, Sayı: 8, 1998.

KALAFAT, Y. *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları II, Kaşkayiler Terekemeler-Elsevenler-Karakoyunlular-Kiresunlular- Avsarlar- İsmaili- Hazaralar, Kengerliler-Caferiler-Karamanlılar-Nigariler-Ayrımlular-Kekailer- Şebekler-Navıllar-Sarulular*, Ankara, 2002.

KEMALOĞLU, Muhammet, (2013b).Terekeme-Karapapah Türklerinin Görenek Gelenekleri (Muş-Bulanık Çevresinden Örnekler), *Ulakbilge Dergisi, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, DOI:10.7816/ulakbilge-01-01-04, Cilt:1, Sayı:1 Bahar, s.43-79.

¹³⁷ Geldi

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 63 Eylül – Ekim 2017

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X Calal-Abad Uluslararası Üniversitesi,

Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü

Calal-Abad – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

KEMALOĞLU, Muhammet, Terekeme, (2013a). (Karapapak) Türkleri ve Bayatıları/Mahnıları: Muş-Bulanık Çevresi, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, DOI: 10.7596/taksad.v2i1.115, Vol. 2, No. 1, March, s.54-86.

KEMALOĞLU, Muhammet. Terekeme-Karapapak Türkleri Ağzına Ait Sözcüklerden Örnekler- Muş- Bulanık Çevresi, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 22, Sayı:1 (2012a), s.61-97.

KEMALOĞLU, Muhammet. Terekeme- Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 1/3 2012b, s. 55- 81..

KEMALOĞLU, Muhammet.(2011). Terekeme- Karapapak Türklerinde Dualar (Alkışlar) ve Beddualar (Kargışlar), *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Spring/Bahar 2011- Issue/Sayı 26, s.80- 97.

SAKAOĞLU, Saim- ALPTEKİN, Ali Berat. *Türk Halk Edebiyatı Ders Notları*, Konya, 2005.

SELVİ, Ruken Alp. “Atasözlerinde ‘Kadın Güzelliği’ Anlayışının Dönüşümü”, *Millî Folklor Dergisi*, Sayı: 67, Ankara, (Güz 2005), s.82- 85.

TÜRK ATASÖZLERİ, 100 Temel Eser, Cilt:1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

ÜLKEN, Hilmi Ziya. *Türk Tefekkürü Tarihi*, YKY Yay., İstanbul, 1999.

KAYNAK KİŞİLER HAKKINDA KISA BİLGİ

Bedrettin Kemaloğlu: 1937 yılında Bulanık'ta dünyaya gelmiştir. Gebze'de yaşamaktadır. İlkokul mezunudur. Bulanık Pancar Bölge Şefliğinden emeklidir.

Hatice (Münevver) Kemaloğlu: 1943, Muş-Bulanık. Eğitimsiz. Ev hanımıdır. Gebze'de yaşamaktadır.

Ümmiye Doğan: Muş-Bulanık, Bedrettin Kemaloğlu'nun ablasıdır. Okur-yazar. 2015 yılında Ankara'da vefat etmiştir.